

УДК 378.1:37.017.924

Карандаш М.М.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СВІТОГЛЯДНЕ ПІДГРУНТЯ КУЛЬТУРНОГО ЗРОСТАННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Постановка проблеми. У контексті сучасного життя толерантність – не тільки необхідний складник культури, а й універсальна цінність людства. Мова йде про необхідність якісно нової комунікативної парадигми – відповідальної, відкритої для справжнього діалогу, шанобливої до інакшості. Важливим аспектом особистісного зростання майбутнього педагога є виховання професійної культури педагога, що характеризується компетентістю, широким кругозором, гуманними відносинами з усіма суб'єктами освітнього процесу, творчою активністю, почуттям комфортності й задоволеності реалізацією свого особистісного та професійного потенціалу. Особливий вплив на розвиток професійної культури педагога відіграє педагогічна культура суспільства, а саме: ставлення до освіти, престиж учительської професії, матеріальний добробут, що стимулюють особистісне зростання педагога та його професійної культури.

Змінитися повинні найголовніші рівні макроспілкування і зв'язок між людиною і космосом, людиною і людиною, людьми в межах окремого соціуму, людьми на міжсуспільному, міжетнічному, міжкультурному рівні тощо. Отже, формування вкрай необхідного ціннісного ставлення людини до людини потребує цілеспрямованого впливу освітніх систем у цьому напрямку і сутнісного розуміння феномену толерантності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню феномену толерантності присвячено останнім часом багато праць науковців (М. Бабій, Ю. Завгородній, Ю. Іщенко, В. Лекторський, М. Мчедлов, Е. Соловйов та ін.). Однак безпосередньо в педагогічній теорії світоглядний аспект толерантності можна вважати дефіцитарним, хоча без з'ясування есенційних основ цього явища не можна вирішувати питання формування бажаних відносин між людьми.

Саме тому, ми ставимо за мету розглянути толерантність у педагогічному та філософсько-світоглядному вимірі як необхідну якість педагога.

Результати дослідження та їх обговорення. У “Філософській енциклопедії” (М., 1961-1971), “Філософському енциклопедичному словнику” (М., 1983), “Філософському словнику” (К., 1986) поняття “толерантність” відсутнє. Пояснення семантичного поля толерантності в Українському радянському енциклопедичному словнику має суто антропоцентричний характер [7, с. 642].

У сучасному житті розуміння толерантності неоднозначне і нестійке. Розходиться його розуміння різними народами залежно від їх історичного досвіду. З цієї причини поняття толерантності має достатньо широкий діапазон інтерпретацій і виражає різні типи відносин і настроїв. Аналіз літератури свідчить, що теорія і дефініція “толерантності” сьогодні не є вичерпною і досконалою, та й такої теорії толерантності поки не існує, хоча її необхідність дедалі більше усвідомлюється різними ученими. Досить часто як синонім толерантності використовується термін “терпимість”. Правда, в літературі наводилася думка, що буквальний переклад з латинської мови (толерантність – терпіння) неточно передає зміст поняття толерантності, збіднюючи його, бо російською мовою терпимість традиційно означає лише готовність поблажливо ставитися до чужої думки, виражає навіть якусь перевагу відносно до інших – терпимим переконанням, тоді як толерантність передбачає не поблажливість, а доброзичливість, готовність до діалогу і співпраці.

Толерантність є не просто терпимим ставленням до інакомислення. В цьому феномені найбільш повно і послідовно проявляється гуманістичний зміст і спрямованість на сприйняття людиною іншого погляду як рівноцінної особистості з притаманним їй правом мати свою, відмінну від інших точку зору. Такий погляд цієї людини може бути помилковим, викривленим, але в ньому відбивається неповторна людська суб’єктивність, через що вона заслуговує на поважне ставлення до себе.

Виховання толерантності майбутнього педагога як ознаки культури поєднаний із процесом демократизації суспільного життя, гуманізації суспільної свідомості, злагоди. Це є шлях вільної реалізації людини, яка може розраховувати на висловлювання своєї особливої думки, не побоюючись її ігнорування та негативних наслідків для себе.

Розуміння толерантності є проблематичним, але необхідним як через обмеженість пізнавальних можливостей людини і людства, так і через необхідність перебувати у згоді зі світом.

Перше розуміння толерантності, у певному розумінні, було класичним і проіснувало до наших днів. Воно пов’язане з філософсько-ліберальною традицією. У межах цього розуміння існують концепції, між якими є певні розбіжності. Історико-філософський аналіз сутності толерантності, аналіз різних концепцій в межах цього тлумачення корисний і позитивний. Важливим і багато в чому суттєвим є той історичний факт, що вперше ця проблема була сформульована в зв’язку з осмисленням віротерпіння у контексті оцінки наслідків Тридцятилітньої війни, в ході якої представники ворожих релігійних концепцій майже винищили один одного [5].

Згідно з концептом “терпіння” істина, основні моральні норми, основні правила співжиття можуть бути для всіх установлені і обґрунтовані. Однак, люди не тільки поділяють істинні судження, а й дотримуються хибних

думок, істинність яких може бути згодом установлена, і навіть таких, істинність яких ніколи не може бути встановлена точно. Це перш за все, релігійні погляди, метафізичні судження, відображення специфічних цінностей різних культур, особливі етнічні вірування і переконання тощо. Все це приймається людьми на ірраціональних основах і пов'язані вони, перш за все, з самоідентифікацією (культурною, етнічною, особистісною). Без самоідентифікації немає особистості, тобто людини, самостійної у своїх рішеннях і відповідальної за свої вчинки. Однак, способи самоідентифікації в багатьох випадках є позараціональними і пов'язані з певною традицією. З тією місцевістю, де людина народилась і живе, історією країни, з власною біографією тощо.

Толерантність як терпимість часто сприймається добре, оскільки відмінності в поглядах не мають відношення до питань істини та основних моральних, правових, політичних норм, індиферентності до основних цінностей цивілізації і не заважають нормальному співжиттю. Різноманітні соціальні, культурні, етнічні групи можуть мати свої церкви, школи, культивувати свою мову, мати свої звички. Неприпустимо впливати на ці процеси збоку держави, якщо мова йде, наприклад, про існування етнічних меншин на території великої держави, або однієї держави відносно іншої. Основою для нормального життя в суспільстві і для мирних взаємин різних суспільств і культур вважають згоду в розумінні основних моральних норм і того, що встановлено в пізнанні (конкретно, в науці). Толерантність в такому її розумінні є, по суті, байдужість до існування різних поглядів і практик, оскільки останні є неважливими серед проблем суспільства [1].

Толерантність повинна сприйматись не як пасивна покірність думкам, поглядам та діяльності інших; не як покірне терпіння, а як активна моральна позиція та психологічна готовність до терпіння в ім'я взаємопорозуміння між народами, соціальними групами, в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншого культурного, національного, релігійного, соціального середовища. Толерантність – це здатність до злагоди, як окремої людини, так і суспільства.

Друге розуміння толерантності виходить з того, що не можна визначати ту передумову, з якої виникає перший спосіб розуміння, а саме: що можна провести чітку межу між істиною і думкою, що існують такі істини і норми соціального співжиття, які можуть бути беззаперечно і переконливо встановлені для всіх. Згідно з таким розумінням релігійні, метафізичні погляди, специфічні цінності тієї чи іншої культури не є чимось другорядним для діяльності людини, для розвитку суспільства, а визначають сам характер цієї діяльності і спосіб розвитку тієї чи іншої культури. Плюралізм стосується пізнання, оскільки не можна говорити про переваги однієї форми пізнавальної діяльності перед іншою. Наприклад, не можна вважати, що магічне розуміння світу і засновані на ньому способи впливу на природу і суспільство

(заклинання, танці тощо) в певних відношеннях поступаються науковому розумінню і техніці. Не мають ніяких переваг у цьому плані і природничі науки, що намагаються на основі знання законів передбачити появу нових подій перед гуманітарними дисциплінами, що використовують мету інтерпретації. В самій науці різні концептуальні каркаси (парадигми), що визначають розвиток знання, в деякому відношенні рівноправні, а головне принципово не вимірювані. Не існує ніякої привелігійованої системи поглядів і цінностей [3].

Єдиний виняток як антропологічне апріорі слід зазначити, що всі люди, незалежно від раси, статі, національності, мають рівне право на фізичне існування і культурний розвиток, отже, відносно порушення цих прав не може бути ніякої терпимості.

Існує думка, що різні системи поглядів (культури, парадигми) за суттю не можуть взаємодіяти одна з одною, бо зосередженні на собі, невимірювані одна з одною. Самоідентичність різних культур, спільностей ґрунтується на тому, що вони ніби не стосуються одна одної, а існують за суттю в різних світах. Звичайно, є можливість засвоїти мову, звички, системи цінностей іншої культури, чи засвоїти іншу пізнавальну парадигму. Однак, важливо підкреслити, що згідно з таким розумінням, засвоюючи іншу систему цінностей чи парадигм, людина перестає жити в своїй системі цінностей. Можна переходити з одного пізнавального світу в інший, але не можна, на думку В. Лекторського, жити одночасно в двох різних світах [5].

З цієї точки зору навряд чи можливо просто ігнорувати різноманітні ціннісні, світоглядні, ідеологічні орієнтації при розв'язанні щоденних практичних завдань.

Третє розуміння – розгляд толерантності як поблажливості. Толерантність у цьому випадку існує як повага до іншого, якого неможливо зрозуміти і з яким не слід взаємодіяти. Однак, на нашу думку, це можна заперечувати. По-перше, можна вважати, що в дійсності між різними системами цінностей і концептуальними каркасами (можливо, парадигмами) існує реальна взаємодія, реальна критика. Це факт історії культури, історії, науки. При цьому, як наслідок цієї критики, одні з цінностей і концептуальних каркасів сходять зі сцени, залишають місце іншим.

По-друге, певна система норм, поглядів і цінностей не може бути рівноправною з іншими і тим більше не може принципово поступатися іншим. Людина дотримується певної системи поглядів, норм, цінностей не тому, що це її система, а тому, що вона краще вирішує життєві проблеми, людини. У такому сенсі толерантність і плюралізм в будь-якому випадку будуть спиратися на власну систему: вона буде мати переваги над іншими. Адже та система норм і поглядів, якої людина дотримується, завжди буде відповідати саме тим стандартам і критеріям, яких людина дотримується [5].

Визначене розуміння плюралізму, таким чином, виходить з того, що в різноманітті різних культурних, ціннісних та інтелектуальних систем існує система відбору. Ті норми і традиції, які не узгоджуються з власними визнаними, безперечно поступаються їм, оскільки вони є неспроможними, їх можна критикувати. Але людина не може силою нав'язувати свої переконання іншим людям або цінності власної культури іншим культурам.

Четверте розуміння трактує терпимість як розширення власного досвіду і вимагає критичного діалогу. Згідно з цим розумінням існує не тільки змагання різних культур і ціннісних систем, різних філософських поглядів і принципів теоретичних каркасів, в ході якого вони намагаються показати свої переваги і йдуть зі сцени, якщо не можуть досягти успіху. В дійсності кожна культура, ціннісна і пізнавальна система не тільки вступає в боротьбу з іншою системою, але так чи інакше намагається врахувати досвід іншої системи, розширюючи таким чином горизонт свого власного досвіду. Це факт історії культури та історії пізнання. Найцікавіші ідеї в історії філософії і науки виникали при зіткненні і взаємній критиці різних концептуальних каркасів, різних концептуальних парадигм [4, с. 6].

Щодо взаємовідносин різних культур, то вони по суті діалогічні, хоч ступінь цього діалогізму і тим більше його усвідомлення можуть бути надто різноманітні для різних культур і для різних стадій розвитку однієї і тієї ж культури. Адже сьогодні цивілізація опинилась у такій ситуації, коли відкрито усвідомлюється недостатність та односторонність того досвіду відносин людей з природою і один з одним. Це звісно, зовсім не означає, що чужий досвід просто некритично засвоюється.

Формування толерантної поведінки і свідомості можливе лише за умови розуміння і прийняття ідей толерантності дорослими, а насамперед вчителями. Тому, ідеї і принципи толерантності впершу чергу повинні бути донесені та сприйняті працівниками загальноосвітніх шкіл, викладачів вищих навчальних закладів. Толерантність є професійно необхідною якістю педагога, і такі її прояви, як доброзичливість, повага, терпіння впливають із зміста і завдання його діяльності. Зустрічаючись з іншими людьми, традиціями, звичаями, культурами ми не завжди знаємо, уявляємо, як поводитися: брак досвіду, культури спілкування, незнання причин міжкультурних і людських розходжень породжують інтолерантність. Єдиний спосіб протистояти цьому – активна моральна і психологічна готовність до терпимості, готовність підвищувати свій освітній та культурний рівень, розширення власного досвіду. Кожен повинен оцінити свою поведінку з позицій толерантності, бо бути толерантним – це ознака вищої гідності людини.

Висновки. Слід усвідомити: необхідність бачити в іншій позиції, в іншій системі цінностей, у чужій культурі не те, що вороже власній позиції, а те, що

може допомогти в рішенні проблем, які є не тільки власними, але й проблемами інших людей та інших культур, інших ціннісних та інтелектуальних систем відліку. В цьому діалозі не тільки окремі люди, але і культури можуть змінювати свою ідентичність. Сьогодні світ стоїть перед дилемою: або зіткнення різних цивілізацій, або налагодження між ними діалогу, спроб взаєморозуміння, взаємної критики, самокритики і взаємозмін.

Це вже не лише плюралізм, а поліфонія, як вважав М. Бахтін, діалог і глибинна взаємодія різних позицій [2]. Толерантність існує як повага до позиції іншого в поєднанні з установою на взаємну зміну позицій (і навіть в деяких випадках зміну індивідуальної та культурної ідентичності) в результаті критичного діалогу.

Саме необхідність побачити світ очима дитини, бути готовим допомогти їй у вирішенні її проблем, вміння налагодити діалог з вихованцями – це і є одним із найголовніших завдань вищої школи при підготовці майбутнього педагога.

У подальших дослідженнях розглядаючи толерантність як намагання до взаєморозуміння, як поблажливість, як розширення власного досвіду, варто визнати багатоаспектність визначеної проблеми і необхідність її вивчення як нової ціннісної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій М. Толерантність: теоретичні та практичні засади / М.Бабій // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 4. – С.13 – 23.
2. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров / М.М.Бахтин // Работы 1920-х годов. – К.: Next, 1994. – С. 237 – 280.
3. Завгородний Ю. Толерантность: желаемый образец межкультурного диалога или искусно скрытая доминанта европейской ограниченности? / Ю. Завгородний // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 11.– С. 17 – 24; № 12. – С. 21 – 27.
4. Іщенко Ю.А. Толерантність як філософсько-світоглядна проблема / Ю.А.Іщенко // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 4. – С. 44 – 56.
5. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В.А.Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 5 – 12.
6. Соловйов Е. Толерантність як новоєвропейська універсалія / Е.Соловйов // Політична думка. – 1996. – № 2 – 3 (8). – С. 45 – 51.
7. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 760 с.

АНОТАЦІЯ

Карандаш М.М. Толерантність як світоглядне підґрунтя культурного зростання майбутнього педагога. У статті розглядається проблема світоглядного і науково-теоретичного визначення феномену толерантності. Розглядається толерантність як основа культурного становлення

майбутнього педагога. Педагогічний вплив на світогляд людини, його формування неможливі без усвідомлення глибинних основ цього явища.

Ключові слова. Толерантність, концепт «терпіння», моральні норми, різні системи поглядів, інші культури, ідентичність культур.

АННОТАЦИЯ

Карандаш Н.М. Толерантность как мировоззренческая основа культурного роста будущего педагога. В статье рассматривается проблема мировоззренческого и научно-теоретического определения феномена толерантности. Рассматривается толерантность как основа культурного становления будущего педагога. Педагогическое влияние на мировоззрение человека, его формирование невозможно без осознания глубинных основ этого явления.

Ключевые слова. Толерантность, концепт «терпения», моральные нормы, разные системы взглядов, другие культуры, идентичность культур.

SUMMARY

Karandash N.M. The tolerance as world-view basis of cultural growth of future teacher. In the article the problem of world-view and science-theoretical determination of tolerance phenomenon is considered. The tolerance as basis of the cultural formation of future teacher is examined. The pedagogical influence on the person's world-view, its formation is impossible without consciousness of deep basis of this phenomenon.

Key words. Tolerance, the concept of «patience», moral norms, different systems of looks, other cultures, identity of cultures.